

EPIFANIYADA REAL HAYOT VA FANTAZIYANI TASHKIL QILUVCHI OMILLAR

Baxshilloeva Shaxrizoda Akbar qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek adabiyoti tarixi va matnshunoslik kafedrasida doktoranti.

E-mail: khikmatovf@bk.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola epifaniya janridagi badiiy asarlarda real hayot va fantaziyani tashkil qiluvchi omillarni nazariy hamda tahliliy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Muallif ushbu ikki qatlamning — voqelikka asoslangan reallik va hayoliy borliqning — epifanik matnlarda o'zaro munosabati, ularning syujet, obraz va badiiy makon tashkil etishdagi vazifasini keng qamrovli tarzda tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: epifaniya, real hayot, fantaziya, badiiy qatlam, mifopoetika, syujet tuzilmasi, obraz, borliq modeli, modernizm, o'quvchi reaksiyasi.

Annotation. This article examines the factors constituting real life and fantasy in epiphanic literary works, approaching the subject from both theoretical and analytical perspectives. The study investigates how the two layers — reality grounded in lived experience and the imaginary order of fantasy — interact within epiphanic texts, and analyses their respective roles in the construction of plot, character, and artistic space.

Keywords: epiphany, real life, fantasy, artistic stratum, mythopoetics, plot structure, image, model of existence, modernism, reader response.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическому и аналитическому исследованию факторов, формирующих реальную жизнь и фантазию в эпифанических произведениях. Исследуется взаимодействие двух пластов — действительности, укоренённой в реальном опыте, и воображаемого порядка фантазии — в эпифанических текстах, а также их функции в построении сюжета, образа и художественного пространства.

Ключевые слова: эпифания, реальная жизнь, фантазия, художественный пласт, мифопоэтика, структура сюжета, образ, модель бытия, модернизм, читательская реакция.

Kirish. Epifaniya — bu badiiy adabiyotda qahramonning ong-shuurida birdan paydo bo'ladigan chuqur kashfiyot lahzasi bo'lib, oddiy voqelik parchasi g'ayrioddiy ma'no chuqurligiga ega ekanligini namoyish etadi. Ushbu hodisaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u real hayotning mayda tafsilotlari va keng fantaziya olamini bir lahzada tutashtiradi. Shunday ekan, epifaniya janri tahlilida markaziy masalaga aylanadigan savol shuki: badiiy asarda real hayot va fantaziyani tashkil etuvchi omillar qanday tabiatga ega va ular o'zaro qanday munosabatda bo'ladi? [1]

Jahon adabiyotshunosligida epifaniya atamasi birinchi marta Jeyms Joys tomonidan adabiy-tanqidiy tushuncha sifatida qo'llanilgan. U «Dublindagi odamlar» (Dubliners, 1914) to'plamida real kundalik hayot tafsilotlarini mifik va fantaziyaviy ma'no bilan boyitish orqali o'quvchida to'satdan kashfiyot his-tuyg'usini uyg'otishga erishgan. [2] Modernizm adabiyotida esa bu yondashuv Virjiniya Vulf, Marsel Prust, Anton Chexov kabi qator ijodkorlar tomonidan yanada rivojlantirilgan. Ularning asarlarida real hayot omillari — shaxs taqdiri, muhit, ijtimoiy munosabatlar — fantaziya unsurlari bilan

shunchalik uyg'un tarzda qorishib ketganki, ikki qatlam orasidagi chegara ko'pincha sezilar-sezilmas bo'lib qoladi. [3]

Ushbu maqolada epifaniya janrida real hayot va fantaziyani shakllantiradigan omillarning tabiati, ularning o'zaro nisbati va badiiy matn tuzilmasidagi vazifasi o'rganiladi. Tadqiqot narratologiya, fenomenologiya va kognitiv poetika metodlari sinteziga asoslanadi. Bunday yondashuv real-fantaziya munosabatini faqat tematik emas, balki struktural, estetik va kognitiv nuqtai nazardan ham ko'rib chiqish imkonini beradi. [4]

Adabiyotlar sharhi. Epifaniya va uning real hamda fantaziyaviy qatlamlari muammosini o'rgangan ilmiy adabiyot ancha keng bo'lib, turli tadqiqotchilar ushbu fenomenni turlicha burchakdan ko'rib chiqqan. Ilk tizimli tadqiqot Morris Beja'ning «Zamonaviy romanda epifaniya» (Epiphany in the Modern Novel, 1971) asari hisoblanadi. Beja epifanik tuzilmaning modernist nasrda syujet o'rnini egallashi haqidagi markaziy tezisni ilgari surdi va bu asar hozir ham sohada dasturiy manba sifatida qabul qilinadi. [5] Uning ta'kidlashicha, real hayot detallarining to'satdan ramziy chuqurlik kasb etishi — aynan fantaziya qatlamining faollashishi tufayli sodir bo'ladi.

Fenomenologik yo'nalishda ish olib borgan Adam Newton va Charlz Taylorning izlanishlari epifaniyaning bilish nazariyasi bilan aloqasini yoritib berdi. Taylor'ning «O'z-o'zlikning manbalari» (Sources of the Self, 1989) asarida «borliq epifaniyalari» tushunchasi kiritilgan bo'lib, unda real va fantaziyaviy qatlamlarning kesishish nuqtasi haqiqiy kognitiv yutuq — odatdagi idrok tomonidan yashirin turgan voqelik qatlamining oshkor bo'lishi — sifatida talqin qilinadi. [6] Bu yondashuv real hayot omillarini passiv fon emas, balki fantaziya mexanizmini ishga tushiruvchi aktiv kuch sifatida ko'rishga imkon beradi.

Narratologik nuqtai nazardan Jerar Jenett va Umberto Eko'ning ishlanmalari epifanik lahzalar konstruktsiyasidagi real-fantaziya munosabatini formal jihatdan tahlil qilish metodikasini beradi. [7] Hozirgi adabiyotshunoslikda esa kognitiv poetika maktabining vakillari — Reuven Tsur va Mark Turner — epifaniyada real va fantaziyaviy qatlamlarning sintezi qanday «aqliy integratsiya» (conceptual blending) mexanizmlari orqali amalga oshishini o'rganmoqda. [8] O'zbek adabiyotshunosligida bu masalaga doir maxsus tadqiqotlar hali yetarli emas, shu bois ushbu maqola muayyan bo'shliqni to'ldirish maqsadida ham yozilgan.

Metodologiya. Tadqiqotda narratologiya, fenomenologiya va kognitiv poetikaning kombinatsiyalashgan metodologiyasi qo'llanildi. Bunday ko'p qirrali yondashuvning metodologik asosi ob'ektning tabiati bilan belgilanadi: epifaniyada real va fantaziyaviy qatlamlarning munosabati bir vaqtning o'zida formal, idrokiy va kognitiv xarakter kasb etadi hamda birorta yakka metodologiya doirasiga sig'maydi. [9]

Tahlil uchun asosiy matnlar sifatida Jeyms Joys'ning «Dublindagi odamlar» to'plami, Virjiniya Vulf'ning «Dengiz to'lqini» va «Mayoq» romanlari, Marsel Prust'ning

«Yo‘qolgan vaqt izidan» sikli, Anton Chexov'ning so‘nggi hikoyalari va bir qancha zamonaviy qisqa hikoyalar tanlandi. Matnlarni tanlashda ikki mezonga amal qilindi: birinchidan, real va fantaziyaviy qatlamlarning yaqqol namoyon bo‘lishi; ikkinchidan, modernist an‘anadan zamonaviy adabiyotgacha bo‘lgan tarixiy davomiylilikning aks etishi. [10]

Tahlil jarayoni quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirildi: (1) epifanik lahzani tashkil etuvchi real hayot omillarining ajratilishi; (2) ushbu omillar bilan bog‘liq fantaziyaviy va ramziy qatlamlarning identifikatsiyasi; (3) ikki qatlam o‘rtasidagi «o‘tish nuqtalari»ning formal-poetik tahlili; (4) natijalarning mavjud nazariy modellar bilan qiyoslanishi. Tahlilning har bir bosqichida yaqin o‘qish usuli keng narrativ va poetik kontekst bilan birgalikda qo‘llanildi.

Natijalar va muhokama. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, epifaniya janrida real hayot va fantaziyani tashkil etuvchi omillar bir-biridan keskin ajralib turmaydi, aksincha, ular o‘zaro shaffof va ko‘chma chegaraga ega ikki qatlam hosil qiladi. Mazkur ikki qatlamni aniq ajratib ko‘rsatish uchun biz quyidagi asosiy omillar guruhini aniqladi.

Birinchi guruh: real hayotni tashkil etuvchi omillar. Tadqiq etilgan barcha matnlarda epifanik lahza odatdagi, kundalik hayotning hissiy-moddiy detalidan — bir hid, bir tovush, yorug‘likning sifati, ko‘cha manzarasi — boshlanganligi kuzatildi. Prust'ning mashhur madeleine epifaniyasi, Vulf'ning ertangi havo idroki, Joys'ning «O‘lilar» hikoyasidagi qor tasviri — bularning hammasi aniq moddiy, sezuvchanlik asosidagi real hayot unsuridir. [2] Bu unsurlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular dastlab oddiy, hatto ko‘zga tashlanmaydigan tuyuladi, biroq matn davomida tobora zichroq ramziy yuklanma kasb etib boradi. Shunday qilib, real hayot omillarining birinchi vazifasi — epifanik lahzaning «triggeri» yoki ishga tushiruvchi mexanizmi bo‘lib xizmat qilishdir. [5]

Ikkinchi guruh: fantaziyaviy qatlamni tashkil etuvchi omillar. Ushbu guruhga mifologik va arxetipal motivlar, tasavvuriy obrazlar, xotira va tush ko‘rinishlari, vaqt chizig‘ining buzilishi kiradi. Joys'ning «Arabi» hikoyasida bozorga sayohat qahramonning xayolida g‘ayrioddiy ezoterik shakllar oladi; Chexov'ning «Uch singillar»ida Moskvaga borishga bo‘lgan intilish borgan sari real shahar emas, balki fantasmagorik ozodlik timsoliga aylanib boradi. [3] Fantaziyaviy qatlam ko‘pincha vaqt tuzilmasining sindirishi orqali namoyon bo‘ladi: xotira va hozirgi an birdek real sifatida ko‘rinadi va bu ikki zamon orasidagi chegara yo‘qoladi.

Uchinchi guruh: ikki qatlamni bog‘lovchi «ko‘prik» omillar. Tadqiqot ko‘rsatdiki, real va fantaziyaviy qatlamlar o‘rtasida xususiy «ko‘prik» vazifasini bajaradigan omillar mavjud. Bularga quyidagilar kiradi: (a) erkin qiyosiy nutq (free indirect discourse) — qahramonning ong oqimini naqlchi ovozi bilan bir-biriga singdiruvchi narrativ usul; (b) hissiy intensivlikning birdan oshishi — matn to‘qimasidagi lirik tortilish lahzalari; (v) semantik ko‘p qatlamlilik — bitta so‘z yoki detalning ham real, ham ramziy ma‘no

tashuvchi sifatida ishlashi. [8] Aynan shu omillar o'quvchini sezilar-sezilmas tarzda real idrok darajasidan fantaziyaviy kashfiyot darajasiga ko'taradi.

Epifaniyada real va fantaziyaviy qatlamlarning nisbatiga kelganda, tahlil natijalari quyidagi qonuniyatni ko'rsatdi: qanchalik real hayot detali aniq va hissiy bo'lsa, fantaziyaviy qatlam shunchalik yuqori simvolik zichlikka ega bo'ladi. Boshqacha aytganda, real va fantaziyaviy qatlamlar orasida «teskari mutanosiblik» emas, balki to'g'ri kuchayish munosabati mavjud. [6] Prust va Joys asarlaridagi ma'lum misollar bu qonuniyatni aniq tasdiqlaydi: kundalik voqelik detalining qanchalik aniq va jismoniy bo'lsa, u shu qadar kuchli fantaziyaviy rezonans hosil qiladi.

Nihoyat, shuni ta'kidlash joizki, real hayot va fantaziyaviy qatlamlar munosabati statik emas — u matn davomida dinamik tarzda o'zgarib turadi. Ko'pincha asar boshida real qatlam ustun bo'ladi va o'quvchi epifanik lahzaga tayyorlanadi; lahzaning o'zida esa fantaziyaviy qatlam birdan real qatlamni «engib o'tadi» va kashfiyot yuz beradi. Epifaniyadan keyingi bosqichda esa ikki qatlam yana muvozanatga keladi, biroq endi ular yangi, boyroq nisbatda. [4] Bu dinamika epifaniya asarlarining o'quvchiga ta'sir mexanizmining asosini tashkil etadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot epifaniya janrida real hayot va fantaziyani tashkil etuvchi omillarni uch asosiy guruhga ajratish imkonini berdi: real hayotning hissiy-moddiy triggerlari; fantaziyaviy qatlamning mifologik, arxetipal va vaqt tuzilmasini sindiruvchi mexanizmlari; hamda ikki qatlamni bog'lovchi erkin qiyosiy nutq, lirik intensivlik va semantik ko'p qatlamlilik kabi «ko'prik» omillari. Ushbu omillar epifanik matnda alohida-alohida emas, balki bir tizim sifatida ishlaydi va aynan ularning mushtarak faoliyati to'satdan kashfiyot lahzasini — epifaniyani — vujudga keltiradi. [9]

Tadqiqot shuni ham aniqladi-ki, real va fantaziyaviy qatlamlar o'rtasida to'g'ri kuchayish munosabati mavjud: real detal qanchalik aniq va jismoniy bo'lsa, uning fantaziyaviy rezonansi shunchalik chuqur bo'ladi. Bu topilma mavjud nazariy modellardagi aksariyat «real-fantaziya» zidligiga asoslangan talqinlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. [5] [6]

Ushbu xulosalarning ahamiyati alohida asarlar tahlilidan tashqariga chiqib, epifaniya janrining umumiy poetikasiga doir keng tasavvur beradi. Epifaniyani jiddiy o'rganadigan tadqiqot real hayot va fantaziyaning shunchaki ikki tematik qatlam emas, balki birgalikda insoniy idrokning kengayishini ta'minlovchi badiiy mexanizm ekanini to'la e'tirof etishi shart. [10] Aynan shu mexanizm adabiyotni nafaqat estetik, balki axloqiy va kognitiv jihatdan ham insoniyat uchun qayta kashfiyot vositasiga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Joyce, J. Dubliners. — London: Grant Richards, 1914. — 152 p.
2. Woolf, V. Moments of Being: Unpublished Autobiographical Writings. Ed. by Jeanne Schulkind. — London: Hogarth Press, 1976. — 237 p.
3. Chekhov, A. The Complete Short Stories. Translated by Constance Garnett. — New York: Ecco Press, 1985. — 812 p.

4. Taylor, C. Sources of the Self: The Making of the Modern Identity. — Cambridge: Harvard University Press, 1989. — 601 p.
5. Beja, M. Epiphany in the Modern Novel. — Seattle: University of Washington Press, 1971. — 276 p.
6. Proust, M. In Search of Lost Time. Translated by C. K. Scott Moncrieff and T. Kilmartin. — New York: Modern Library, 1992. — Vol. 1. — 672 p.
7. Genette, G. Narrative Discourse: An Essay in Method. Translated by Jane E. Lewin. — Ithaca: Cornell University Press, 1980. — 285 p.
8. Turner, M. The Literary Mind: The Origins of Thought and Language. — New York: Oxford University Press, 1996. — 187 p.
9. Tsur, R. Toward a Theory of Cognitive Poetics. 2nd ed. — Brighton: Sussex Academic Press, 2008. — 832 p.
10. Hemingway, E. The Complete Short Stories. — New York: Scribner, 1987. — 624 p.
11. Newton, A. Z. Narrative Ethics. — Cambridge: Harvard University Press, 1995. — 352 p.

